

جینۆسایدی کورد له سه‌رده‌می رژیمی به‌عس له عیراق و به‌رپرسیاریه‌تی کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی

فتحی زێرو زێرو

به‌شی کارگیری کار، په‌یمانگای ته‌کنیکی سۆران، زانکۆی پۆلیته‌کنیکی هه‌ولنیر-عیراق

fathi.zeroo@epu.edu.iq

سیروان لطیف حاجی / ماموستا/

به‌شی کارگیری کار، په‌یمانگای ته‌کنیکی سۆران، زانکۆی پۆلیته‌کنیکی هه‌ولنیر-عیراق

Serwan.haji@epu.edu.iq

زنگین مسیحو ئاوده‌ل

به‌شی هۆبه‌ی زانستی، په‌یمانگای ته‌کنیکی سۆران، زانکۆی پۆلیته‌کنیکی هه‌ولنیر-عیراق

و فاکه‌لتی یاسا وزانسته‌سیاسیه‌کان / زانکۆی سۆران

zangin.masih@epu.edu.iq

پوخته

زانباریه‌کانی توێژینه‌وه

بابه‌تی توێژینه‌وه‌که‌مان تاییه‌ته به جینۆساید که‌وا
زه‌قتیرین و مه‌ترسیدارترین تاوانی نیوده‌وله‌تیه که
کورده‌کان له کوردستانی عیراق له ماوه‌ی
ده‌سه‌لاتی حزبی به‌عس له عیراق و به‌دیاری
کراوی له سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی سه‌دام حسین
رووبوروی بوونه‌ته‌وه که‌وا بووه‌ته هۆی کوشتن

به‌رواری توێژینه‌وه:

وه‌رگرتن: 2020/05/10

په‌سه‌ندکردن: 2020/06/24

بلاو کردنه‌وه: به‌هاری 2020

وو‌شه سه‌ره‌کییه‌کان

Genocide,

*Kurds,
Iraqi Kurdistan
, Al-Baath Regim,
International
Community*

Doi:

10.25212/lfu.qzj.5.2.07

و شوپین بزر کردنی هه‌زاران هاوولاتی کوردی بئ
تاوان به بیانۆی کورد بوونه‌وه، بۆیه له
تویژینه‌وه که مان تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر جینۆسایدی
کورد له عێراق له سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی حزبی
به‌عس له عێراق و به‌رپرسیاریه‌تی ده‌وله‌تی نوێی
عێراق و کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی به‌رامبه‌ر به
تاوانه‌که و نه‌و ریککارانه‌ی پێویسته‌ بگرنه‌ به‌ر بۆ
که‌م کردنه‌وه و پێشگیری کردن و سزادانی
ئه‌نجامده‌رانی.

پێشه‌کی:

نه‌ته‌وه‌ی کورد وه‌ک گه‌وره‌ترین نه‌ته‌وه‌ی بئ ده‌وله‌ت به‌ درێژه‌ی میژوو سه‌ره‌رای
ئه‌وه‌ی خا‌ک و نه‌ته‌وه‌که‌ی به‌سه‌ر ده‌وله‌تانی تر دا به‌ش کراوه و مافه‌کانی پێشیل
کراوه و چه‌وسپندراوه‌ته‌وه، جو‌ره‌ها تاوانیشی به‌رامبه‌ر ئه‌نجام دراوه هه‌ر له
تاوانه‌کانی جه‌نگه‌وه بگره‌ تا‌کوو تاوانه‌کانی دژی مرو‌قایه‌تی و تاوانی جینۆساید .

جینۆساید یان کۆمه‌لکوژی بریتیه له له‌نیو بردنی گرووپێکی نه‌ته‌وه‌یی، ره‌گه‌زی، یان
نایینی به‌ شیوه‌ی گشتی یان له‌ نیو بردنی به‌شیکێ ئه‌و گرووپانه‌یه و له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی
نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌ گشتی و کورد له‌ کوردستانی عێراق به‌ تابه‌ت رووبورووی ئه‌م
تاوانه‌ بووه‌ته‌وه هه‌تا ئیستاش له‌ گه‌لدابیت کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی به‌ کاری خۆی
هه‌له‌ستاوه به‌ لیکۆلینه‌وه و ده‌ستگیر کردن و دادگایی کردن و سزادانی ئه‌نجامده‌ران
و یارمه‌تیده‌رانی ئه‌م تاوانه‌ بۆیه تویژینه‌وه‌مان له‌ سه‌ر ئه‌م بابه‌ته ئه‌نجام ده‌ده‌ین
تا‌کوو زیاتر روونی بکه‌ینه‌وه و بیخه‌ینه‌ به‌رده‌م رای گشتی جیهان و کۆمه‌لگای نیو
ده‌وله‌تی بۆ ئه‌وه‌ی به‌و به‌رپرسیاریه‌تیه هه‌لبه‌ستن که‌وا له‌ سه‌ر شایانه‌.

بۆبه تووژینه وه که مان دابه شی سهر سۆ تهوهر کردوو له تهوهری به که م باسی چه مکی جینۆساید وه که تاوانیک له تاوانه نیوده وه له تیه کان و نه و یاسا نیوده وه له تی و ریککه و تننامه و په یماننامه نه ی تاوانه که یان قه ده غه یان کردوو ده که یین.

له تهوهری دووهم باسی جینۆسایدی کورد له عیراق به گشتی و هوکار و قوئاغه کان و شیوازه کانی جیبه جۆ کردنی ده که یین.

له تهوهری سییه مدا باسی بهرپرسیاریه تی ده وه له تی عیراق له قه ره بوو کردنه وه ی که س و کاری قوربانیان و بهرپرسیاریه تی کوومه لگای نیو ده وه له تی له نه نجامدانی لیکۆلینه وه و گرتن و دادگایی کردن و سزادانی نه نجامده رانی ده که یین.

له کووتاییشدا ده ره نه نجام و پیشنیاری تووژینه وه که مان ده خه یینه روو له گه ل نه و سه رچاوانه ی سوودمان لیوه رگرتوو.

به که م: گرنگی تووژینه وه:

گرنگی تووژینه وه له وه دایه که وا جینۆساید به کیکه له و تاوانه نیوده وه له تیانه ی که دژی کورد له عیراق نه نجام دراوه و کاریگه ریه که ی ته نها له سهر نه وانه نه بووه که جینۆساید کراون به لکوو کاریگه ریه که ی له سهر نه وه کانی داهاوو و ژینگه و که له تووری نه ته و بییش هه بووه و له ئاینده شدا ده بی، بۆبه نه وه کانی داهاوو ده بی زانیاری ته و اوویان له سهر نه م تاوانه هه بیته که به سهر باب و باپیرانیاندا هاوووه و پیویسته بزنان که وا نه و ده سته کوه و خو شگوزه رانیه ی ئیستا له به رده ستمانه له نه نجامی قوربانیدان و خوینی هه زاران شه هید و نه نفال و جینۆساید کراو هاووته دی.

دووهم: ئامانجی تووژینه وه:

ئامانجمان نه وه یه نه ته وه ی کورد به گشتی و کوومه لگای نیوده وه له تی و قووتایانی زانکو و په یمانگا کان بتوانن سوودی لیوه ربگرن و ببیته هو ی نه وه ی زانیاریه کی نو ی بخره یه سهر هه گبه ی تووژینه وه ی زانستی کوردی.

سییه‌م: کیشی توژیینه‌وه:

کیشی توژیینه‌وه خۆی له خستنه رووی چند پرسیاریک ده‌بینیته‌وه که‌وا پپووسته وه‌لام بدیرینه‌وه به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

1- چه‌مکی جینۆساید چیه و میژوووه‌که‌ی ده‌گه‌ریتته‌وه بۆ چه‌سهرده‌میك؟

2- کورده‌کان کین وه‌ۆکاره‌کانی جینۆسایدی کورد له عیراق و قۆناغه‌کان و شیوازه‌کانی جیه‌جئ کردن و نه‌نجامده‌رانی کئ بوون؟

3- به‌رپرسیاریه‌تی ده‌وله‌تی نوئی عیراق و کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی به‌رامبه‌ر به جینۆسایدی کورد له عیراق چیه؟

چوارهم: میتۆدی توژیینه‌وه

له‌م توژیینه‌وه‌یه‌دا پشتمان به‌ میتۆدی میژوویی به‌ستوووه له‌ ریگه‌ی خویندنه‌وه و به‌راوه‌رد کردن و لیكدانه‌وه‌ی ئه‌و سه‌رچاوه‌ باوهرپیکراو و توژیینه‌وه ئه‌کادیمیانه‌ی به‌ ده‌ستمان هیناون.

پینجه‌م: پلانی توژیینه‌وه

توژیینه‌وه‌که‌مان دابه‌شی سه‌ر سئ ته‌وه‌ر کردوووه له‌ ته‌وه‌ری یه‌که‌م چه‌مکی جینۆساید و کورد و کوردستان و حزبی به‌عس له‌ عیراق ده‌که‌ین، له‌ ته‌وه‌ری دووه‌مدا جوهره‌کان و قۆناغه‌کان و وه‌ۆکاره‌کان و نه‌نجامده‌رانی جینۆسایدی کورد له‌ عیراق باس ده‌که‌ین و له‌ ته‌وه‌ری سییه‌میشدا به‌رپرسیاریه‌تی ده‌وله‌تی عیراق و کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی به‌رامبه‌ر ئه‌م تاوانه‌ ده‌خه‌ینه‌روو و له‌ کۆتاییشدا ده‌رئه‌نجام و پێشیاره‌کانی ئه‌م توژیینه‌وه‌یه‌ ده‌خه‌ینه‌ به‌رده‌م رای گشتی و دام و ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌تی نوئی عیراق و هه‌ریمی کوردستان و ری‌کخراوه‌ نیوده‌وله‌تیه‌کان و لایه‌نه‌ په‌یوه‌ندیده‌ره‌کان بۆ به‌ جینۆساید ناساندن و گرتنه‌به‌ری ری‌کاره‌کانی پپووست بۆ سزادانی نه‌نجامده‌ران وه‌اندهرانی ئه‌م تاوانه‌ و قه‌ره‌بوو کردنه‌وه‌ی که‌سوکاری قوربا‌نیان له‌ رووی مادی و مه‌عنه‌وه‌یه‌وه.

شه‌شه‌م: توپژینه‌وه‌کانی پېشوو‌تر

چه‌ن‌دین توپژینه‌وه له پېش ئه‌م توپژینه‌وه له سه‌ر بابه‌تی جینۆسایدی کورد له عیراق ئه‌نجام دراو‌ن یه‌کێک له‌وانه که زۆر له بابه‌ته‌که‌ی من نزیکه توپژینه‌وه‌ی بېریقان محموده له ژێر ناو‌نیشانی جینۆسایدی گه‌لی کوردستانی باشوور که‌وا توپژینه‌وه‌یه‌کی میژوو‌ییه له سالی 2015 پېشکه‌ش به

به‌شی میژوو کولێژی ئادابی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین کراوه و توپژهر هه‌ولی داوه هۆکار و ئامانجی جینۆساید کردنی گه‌لی کورد له باشوور بزانی‌ت.

ئه‌وه‌ی دووه‌میان بریتیه له توپژینه‌وه‌ی پ.ی. د. دارا حه‌مید مه‌د له سالی 2017 له کولێژی په‌روه‌رده - زانکۆی گه‌رمیان ئه‌نجامی داوه له ژێر ناو‌نیشانی جینۆسایدی زمان که توپژهر هه‌ولی داوه جوړیکێ نوێ له جینۆساید که (جینۆسایدی زمان) هه‌ و هه‌ و له‌ کانی دوژمنانی کورده بۆ جینۆساید کردنی زمانی کوردی و خۆراگری زمانی کوردی له ئاست ئه‌ و تاوانانه‌دا بخاته ژێر توپژینه‌وه.

ئه‌وه‌ی سێیه‌میان توپژینه‌وه‌یه‌که له لایهن ئاواره حسین له ژێر ناو‌نیشانی (جینۆسایدی کورد له روانگه‌ی یاسای نیوده‌وله‌تیه‌وه و سوود وه‌رگرتن له جینۆساید بۆ راگه‌یانندی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆ) پېشکه‌ش به یه‌که‌مین کۆنفرانسی تایبه‌ت به جینۆساید و ئه‌نفال له گه‌رمیان له 1-3 ی 10 ی 2015 کراوه و تێیدا هه‌ول دراوه چۆنیه‌تی ناساندنی وه‌ک تاوانیکێ نیوده‌وله‌تی و گرووپه‌ پارێزراوه‌کان له جینۆساید و به‌سه‌ر نه‌چوونی تاوانی جینۆساید و سزادان و ته‌سلیم‌کردنه‌وه‌ی تاوانباران شی بکریته‌وه و کورته‌یه‌ک له جینۆسایدی کورد و چۆنیه‌تی سوود وه‌رگرتن له و تاوانه‌ بۆ راگه‌یانندی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی کوردستان خراوه‌ته ژێر توپژینه‌وه.

به‌لام ئه‌وه‌ی ئێمه ده‌مانه‌وی بیکه‌ین بریتیه له تاوانی جینۆساید کورد له عیراق له سه‌رده‌می رژیمی به‌عس له عیراق و به‌رپرسیاریه‌تی کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تیه به‌رانبه‌ر ئه‌م تاوانه نیوده‌وله‌تیه.

ته‌وه‌ری یه‌که‌م: چه‌مکه‌کان

یه‌که‌م: کورد و کوردستانی عیراق

مه‌به‌ست له کوردی عیراق ئه‌و کوردانه‌ن که‌وا ده‌که‌ونه چوارچۆیه ده‌وله‌تی عیراق یان ئه‌وه‌ی پێی ده‌گوتری باشووری کوردستان یان له لایهن عیراقیه‌کان به باکووری عیراق ناوده‌بردیت و له ناو کورده‌کانیش به باشووری کوردستان یان کوردستانی باشوور ده‌ناسریت که‌وا له دوا‌ی ئازادی عیراق و بنیات نانی ده‌وله‌تی فیدرالی له عیراق و دارشتنه‌وه‌ی ده‌ستووری هه‌میشه‌یی عیراق بۆ سالی 2005 وه‌ک هه‌ریمی کوردستان دانی پێدانراوه و بووه‌ته قه‌واره‌یه‌کی ده‌ستووری له ناو ده‌وله‌تی عیراق که رووبه‌ره‌که‌ی نزیکه‌ی 74000 کیلۆمه‌تری چوار گۆشه‌یه و دانیشتوانی به پینچ ملیۆن که‌س مه‌زه‌نده ده‌کریت که ده‌کاته نزیکه‌ی 15-20% دانیشتوانی ده‌وله‌تی فیدرالی عیراق.

دووهم: حزبی به‌عس

حزبی به‌عس بۆ یه‌که‌م جار له نیسانی 1947 له سه‌رده‌ستی میشیل عه‌فله‌ق و سه‌لاحه‌دین به‌یتار و جه‌لال سه‌ید و وه‌هیب غانم له سووریا دامه‌زرا و له سالی 1952 لقی عیراقی حزبی به‌عس له لایهن فؤاد رکابی دامه‌زرا و دانی پێدانرا و هه‌ر له‌و کاته‌وه ئه‌م حزبه‌ توانی حوکمی هه‌ردوو ده‌وله‌تی عه‌ره‌بی سووریا و عیراق بکات. (العوانی، 2003)

له 14 ته‌مووزی 1958 که رژیمی پاشایه‌تی له عیراق رووخا و حزبی به‌عس ده‌سه‌لاتی گرته‌ ده‌ست مملانه‌یکانی ناو عیراق ده‌ستی پێکرد و رۆژ به رۆژ له هه‌لکشان دابوو به تاییه‌ت له گه‌ل کورده‌کان و له حوزیرانی 1979 که سه‌دام حسین به کوودتا گه‌یشته ده‌سه‌لات و بووه سه‌رۆک کۆماری عیراق پێکدا‌دانی‌ش گه‌یشته ئه‌وپه‌ری توندوتیژی و کۆمه‌لکوژی و شوین بزر کردن و جینۆساید ده‌ستی پێکرد و تا‌کوو 2003 به‌رده‌وام بوو که له لایهن هێزه‌کانی هاوپه‌یمانان به سه‌رۆکایه‌تی ئه‌مریکا رووخا و سه‌دام و داروده‌سته‌کانی له دادگایه‌کی عیراقی حوکم دران و له سیداره دران. (زویر، 2018: 719)

سێهه‌م: جینۆساید

جینۆساید چه‌مکیکی نوییه له گهل ئه‌وه‌یدا که تاوانیکی کۆنه و به شیوازی جیاواز به دریزایی میژوو له دژی کۆمه‌له جیاوازه‌کانی مرۆف به کارهینراوه.

جینۆساید ده‌سته‌واژه‌یه‌کی لی‌کدراوه که وا له دوو به‌ش پیک هاتوو، (جینۆ) به مانای ره‌گه‌ز و (ساید) به مانای کوشتن واته پیکه‌وه مانای ره‌گه‌زکوژی دیت هه‌روه‌ک له زمانی فارسی و ئوردوو ده‌سته‌واژه‌ی (نسل کشی) به کار دیت.

ئه‌م ده‌سته‌واژه‌یه بو‌یه‌که‌م جار له سالی 1944 لایهن یاساناسیکی جیوه‌له‌که‌ی پۆله‌ندی به ناوی

(رافائیل لیمکین) له په‌رتووکه‌کیدا به ناوی (یاسای محوه‌ری له داگیرکردنی ئه‌ورووپادا) به‌کار هینراوه‌که و جیگیرکراوه که تاکوو ئه‌وسا تاوانیکی بی‌ناو بوو. (حسین، 2015).

چه‌ندین پیناسه‌ی جۆاوجۆر بو‌ تاوانی جینۆساید کراون له‌وانه (پیتر دورست) له سالی 1959 ئه‌م پیناسه‌یه‌ی داناوه‌که‌وا:

جینۆساید یان کۆمه‌لکوژی بریتیه له نیو بردنی به ئه‌نقه‌ستی مرۆقه‌کان به‌وه‌هۆکارانه‌ی په‌یوه‌ندیان به‌ئینتیمایان بو‌ کۆمه‌لیکی مرۆبیه‌وه‌هه‌یه.

(ئیرفینگ لویس هورد) له سالی 1976 به‌م شیوه‌یه پیناسه‌ی کردوو:

کۆمه‌لکوژی واته له نیوبردنی مرۆقه‌کانی بی‌تاوان به شیوازی ریکخراو له لایهن ده‌زگاکانی بیروکراتی سه‌ر به‌ده‌وله‌ت. (بارزانی، 1983: 2)

به‌لام باشتترین پیناسه‌هی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتوه‌کانه که جینوسایدی به‌پپی ریکه‌وتنامه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی ئه‌نجامده‌رانی به‌م شیوه‌یه پیناسه‌کردوو:

(ئه‌نجامدانی هه‌ر یه‌که‌له‌م کردارانه‌ی خواره‌وه‌به‌ئامانجی له نیوبردنی کۆمه‌لیکی نه‌ته‌وه‌یی، عورفی، ره‌گه‌زی یان ئایینی به‌شیوه‌گشتی یان لاوه‌کی وه‌کوو:

1-کوشتنی ئه‌ندامانی کۆمه‌لیک

2- نازار وئه‌شکه‌نجه‌ی جه‌سته‌یی یان دهرونی ئه‌ندامانی کۆمه‌لگایه‌ک.

3- به‌ ئه‌نقه‌ست خسته‌نه‌ ژێر بارودۆخیکێ ژيانی سه‌ختی کۆمه‌لێک به‌ ئامانجی له‌ نیو بردنیا به‌ گشتی یان به‌ شیوه‌ی لاره‌کی.

4- سه‌پاندنی بارودۆخیکێ دیاریکراو به‌ سه‌ر کۆمه‌لگایه‌کدا بۆ ئه‌وه‌ی نه‌توانن له‌ ناوخۆیاندا وه‌چه‌ بنیینه‌وه‌.

5- گواسته‌نه‌وه‌ و دوورخسته‌نی زۆره‌ملیی مندا له‌کان له‌ کۆمه‌لێک بۆ ناو کومه‌لێکی تر. هه‌روه‌ها سه‌زای ئه‌م کردارانه‌ ده‌دری‌ت:

1- له‌ نیو بردنی به‌ کۆمه‌ل.

2- پلان دانان بۆ له‌ نیو بردنی به‌ کۆمه‌ل.

3- هاندانی راسته‌وخۆ و ئاشکرا بۆ ئه‌نجامدانی کۆمه‌لکۆژی.

4- هه‌ ولدان بۆ کۆمه‌لکۆژی.

5- به‌ شداری کردن له‌ کۆمه‌لکۆژی. (رێکه‌وتنامه‌ی جینوساید، 1948: 2)

واته‌ له‌م رێکه‌وتنامه‌یه‌دا لایه‌نه‌کانی به‌ شدار بوو رێکه‌وتوون له‌ سه‌ر ئه‌وه‌ی کۆمه‌لکۆژی چ له‌ کاتی ئاشتی بیت یان له‌ کاتی شه‌ر قه‌ده‌غه‌ بکری‌ت و پلاندانان و هاندانی راسته‌وخۆ و ئاشکرا و هه‌ ولدان بۆ ئه‌نجامدان و به‌ شداری کردن له‌ ئه‌نجامدانی کۆمه‌لکۆژی به‌ تاوان له‌ قه‌له‌م دراوه‌ و سه‌زای بۆ دیاری کراوه‌ و تاوانه‌که‌ به‌ تێپه‌ر بوونی کات به‌ سه‌ر ناچیت و به‌ ده‌ر نابن له‌ راده‌ست کردنه‌وه‌ی سیاسیه‌کانی تێوه‌گلاو له‌ و تاوانه‌ و هه‌روه‌ها رێکه‌وتنامه‌که‌ هه‌موو ئه‌و ده‌وله‌تانه‌ش ده‌گرێته‌وه‌ که‌ وا په‌سه‌ندیان نه‌کردوه‌.

چواره‌م: به‌ تاوان ناساندنی جینوساید

رهشنووسی به تاوان ناساندن دادگای تاوانی نۆرمبرگ له دواى جهنگى جیهانی دووهم ئاماژهی به جینۆساید داوه له چوارچۆیهی تاوانهکانی دژی مرۆیی به تایبته ئهوانه ی په یوه ندیان به دادگایی کردن و کوشتنه وه ههیه.

هه رچه نده جینۆساید وهك تاوانیکی سه ره به خۆ له په یماننامه ی دادگای سه ربازی نیوده وه له تی (په یماننامه ی نۆرمبرگ) له قه له م نه دراوه و زیاتر وه کو دهسته واژه په کی شیکاری به کار هاتووه له جیاتی دهسته واژه په کی یاسایی.

بۆ یه کهم جار که جینۆساید وه کو تاوانیکی سه ره به خۆ له یاسای نیوده وه له تی چه سپنراو و نووسراوه له په یماننامه ی ریگه گرتن و سزادانی تاوانی جینۆساید سالی 1948 بوو که به په یماننامه ی جینۆساید ناسراوه.

به پێی مادده ی یه کهم له په یماننامه که لایه نه کانی په یماننامه دوویات ده که نه وه که وا جینۆساید، چه له کاتی ئاشتیی ئه نجام بدریئ یان له کاتی شه ر، به تاوان له قه له م ده دریئ له یاسای نیوده وه له تیدا و به لێن ده دن که وا پێشگیری لیبکه ن و ئه نجام ده رانی سزا بدن، په یماننامه ی جینۆساید له 12 ی کانونی دووهم سالی 1951 که وته بواری جیه جی کردن.

هه روه ها جینۆساید له مادده ی (6) ی له په یماننامه ی روما تایبته به دادگای تاوانی نیوده وه له تی وه کوو تاوانی نیوده وه له تی پیناسه کرا.

هه روه ها له مادده ی (2/2) دادگای تاوانی نیوده وه له تی رواندا و له مادده ی (4/2) و له به لگه نامه ی دادگای تاوانه کانی نیوده وه له تی یوگوسلاقیاش به تاوانی نیوده وه له تی له قه له م دراوه.

میکانیزمی نیوده وه له تی بۆ دادگاکانی تاوانی نیوده وه له تی که بۆمان ماوه ته وه ئه وه یه که لایه نه کانی دادگای تاوانی نیوده وه له تی بۆ یوگسلاقی و رواندا و یاسای دامه زراندنی ژووره کانی نانسایی له دادگاکانی که مبودیا (مادده ی 4)، دادگاکانی تاوانی پشتگیری کراوه له لایهن نه ته وه یه کگرتووه کانیش ده سه لاتی دادوه ریان به سه ر جینۆساید هه یه که وا له په یماننامه ی جینۆساید پیناسه کراوه.

زۆرێك له ده‌وله‌ته‌كانیش له یاسای ناو‌خۆیاندا جینۆسایدیان وه‌ك تاوان له قه‌له‌م داوه و ده‌وله‌تانی تریش له به‌رنامه‌یاندا یه. (به‌یماننامه‌ی جینۆساید، 1948).

ته‌وه‌ری دووهم: جوړه‌كان و قۆناغه‌كان و هو‌كاره‌كان و نه‌جامده‌رانی جینۆسایدی كورد له عیراق

یه‌كه‌م: جوړه‌كانی جینۆسایدی كورد له عیراق

جینۆسایدی كورد له عیراق ته‌نهما به شیوازیك ئه‌نجام نه‌دراوه به‌لكوو به‌چه‌ندین شیواز ئه‌نجام دراوه به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

1- جینۆسایدی جه‌سته‌یی

ساده‌ترین و ئاشكراترین جوړی جینۆسایدیه كه بریتیه له ده‌ست درێژی كردنه سه‌ر ته‌ندروستی و سه‌لامه‌تی ژیان و قیركردنی جه‌سته‌یی و نه‌هه‌یشتن، ئه‌وجا چ له رێگه‌ی له‌ناو‌بردن و كوشتن بێت یان به‌ رێگه‌ی له‌ سێداره‌دان یا خود زینده‌به‌ چال و گولله‌باران كردن بێت، ده‌كرێت به‌ رێگه‌كانی وه‌ك هه‌یرشی سه‌ربازی و به‌كارهه‌ینانی چه‌كی كیمیاویش بێت، بۆ نمونه كیمیا‌بارانكردنی شاری هه‌له‌بجه كه بووه هو‌ی شه‌هید بوونی نزیكه‌ی پینچ هه‌زار كه‌سی بۆ تاوان. (دزه‌یی، 2001: 44)

2- جینۆسایدی بایۆلوژی

ئهم جوړه‌ كرده‌وانه ده‌بنه هو‌یی ته‌گه‌ره‌خستنه له سه‌ر پێشكه‌وتن و زیاد بوونی نه‌ته‌وه‌یه‌ك یا خود كۆمه‌له‌ كه‌سانێك له رێگه‌ی نه‌زۆك كردن و له باربردنی منداڵ و نه‌زوك كردنی پیاوان، هه‌ندێ جار به‌ دايراندنی ئه‌ندامانی خیزان له یه‌كتر وه‌ك دوورخستنه‌وه‌ی پیاوان له ژنان، بۆ نمونه ره‌ش‌بگیری نیرینه‌كانی بارزانیه‌كان له‌ سالێ 1983 به‌ ده‌ستگیركردنیان و گواستنه‌وه‌یان بۆ كۆمه‌لگا زۆره‌ملیه‌كان، له كۆتایی قیر كردنی بایۆلوژی ئامرازێكه بۆ نه‌هه‌یشتن و زیاد نه‌بوونی نه‌ته‌وه‌یه‌ك یا خود كۆمه‌له‌یه‌ك. (هه‌مان سه‌رچاوه: 44-45)

3- جینۆسایدی فه‌ره‌ه‌نگی:

بریتییه له قه‌ده‌غه‌کردنی زمانی نه‌ته‌وه‌یی و ده‌ستدریژیکردنه سه‌ر که‌لتووری نه‌ته‌وه‌یی.

جینۆسایدی فه‌ره‌ه‌نگی زا‌راوه‌یه‌که بو باسکردن له تیکدانی به‌ئه‌نقه‌ستی که‌له‌پووری فه‌ره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌یه‌ک به‌هۆکاری سیاسی، سه‌ربازی، ئایینی، ئایدۆلۆژی و ره‌گه‌زی، به‌مه‌به‌ستی له‌ناو‌بردنی به‌شیک یان هه‌موو ژبانی فه‌ره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌یه‌ک یان گرووپیکی ره‌گه‌زی، ئیتنی یان ئایینی یان تیکدانی دامه‌زراوه فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانیان و ده‌ستکه‌وته‌کانیان له‌ بواری گه‌شه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی له‌ قۆناغه‌ میژووویییه‌کان، وه‌ک داهینانه‌کان له‌ بواری زمان، هونه‌ر، ئه‌ده‌بیات، زانسته‌کان، په‌روه‌رده و ژبانی ماددی و مه‌عنه‌ویی ئه‌و گرووپه. له‌ ساده‌ترین پیناسه‌دا ده‌توانین ب‌لین که جینۆسایدی فه‌ره‌ه‌نگی بریتییه له‌ ریکه‌گرتن له‌ قسه‌کردن به‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یی و ده‌ستدریژیکردنه سه‌ر که‌لتووری نه‌ته‌وه‌یی. واته ئه‌و هۆکارانه‌ی که پالنه‌رن بو ئه‌م کاره، بریتین له‌ هۆکاری ئایینی، سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، ره‌گه‌زی یان مملانیی میژووویی و هتد....

هه‌رچه‌نده جینۆسایدی فه‌ره‌ه‌نگی له‌ یاسای نیوده‌وه‌له‌تیدا تاوانه، به‌لام نابیته هۆی سزادانی ئه‌نجام‌ده‌رانی ئه‌م تاوانه چونکه ده‌وله‌تانی جیهان له‌ سالێ 1948 نه‌یان‌توانی بگه‌نه کۆده‌نگی له‌ سه‌ر گونجاندنی جینۆسایدی فه‌ره‌ه‌نگی له‌ ناو ریکه‌که‌وتننامه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی جینۆساید و نه‌یان‌توانی له‌م باره‌یه‌وه ئه‌رکیکی یاسایی بخه‌نه سه‌ر شانی ده‌وله‌ت‌ان. (وه‌له‌ده‌بگه‌ی، 2019)

4- جینۆسایدی ئابووری

ئه‌م جوړه تاوانه به‌ برسی کردن و نابوود کردنی ئابووری نه‌ته‌وه‌یه‌که ده‌بیته هۆی قیر کردنی خه‌لکانیک که بریتیه له‌ ویران کردن و به‌تالان بردنی سامانی خه‌لک و گه‌مارۆ خستنه سه‌ر ئابووریان، که ئه‌م کرده‌وانه‌ش ده‌بنه هۆی کۆچ کردن و به‌جێ هێشتنی

زیدی خۆیان و له کۆتایی ده‌بیته هۆی له ده‌ست دانی داب ونه‌ریتی ره‌سه‌نی
کۆمه‌لایه‌تی خۆیان.

به‌لام جینۆسایدی ئابووری له یاسای نیوده‌وله‌تی نه‌بووه‌ته باسیکی یاسایی و
هه‌روه‌ها له په‌یماننامه‌ی جینۆساید سالی 1946 دا که گرنگترین هه‌نگاو بوو بۆ
ناساندنی جینۆساید وه‌ک تاوانیکی نیو ده‌وله‌تی ئاماژه‌ی پینه‌کراوه و گرینگی
پینه‌دراوه به‌لکوو له ریگه‌ی شروقه‌ کردنی ماده‌ی 2 که پیناسه‌ی جینۆسایدی کردوو
و به دیاری کراوی له به‌ندی 3 نزیکتترین و باشتترین به‌شه ده ده‌توانین شروقه‌ی
جینۆسایدی ئابووری پڤ بکه‌ین که پیناسه‌ی جینۆسایدی به‌م شیوه‌یه کردوو که خۆی
لی ئازار پیگه‌یانندی به ئه‌نقه‌ست به ژیانی کۆمه‌ل به نیه‌تی بنه‌بر کردنی مادی به
شیوه‌ی گشتی یان لاوه‌کی ئه‌م پیناسه‌یه نزیکتترینانه له جینۆسایدی ئابووری و
هه‌ژمار کردنی وه‌ک تاوانیکی نیو ده‌وله‌تی له یاسای نیوده‌وله‌تییدا که به به‌رفراوانی
باسی کردوو و ده‌کرۆی شروقه‌ی به‌رفراوانیشی پی‌دیریت (Morris,2018)

دووهم: قۆناغه‌کانی جیبه‌جی کردنی جینۆسایدی کورد له عیراق

له‌به‌ر رۆشنایی ئه‌و پپوه‌ر و پپودانگانه‌ی له په‌یماننامه‌ی پی‌شگرتن و سزادانی
تاوانکاری جینۆسایدی که له لایهن کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه‌یه گگرتوه‌کانه‌وه هاتوووه وه‌کوو بریاریکی
تایبه‌ت ب ژماره (9) دیسه‌مه‌ری سالی 1948 دا هاتوووه و له ژماره (260) بلاو کراوه‌ته‌وه (گول،
2010:21) ده‌توانین کۆی تاوانه‌کانی دژ به‌گه‌لی کورد وه‌ک ئه‌نفالی یه‌ک و ئه‌نفالی بارزانیه‌کان و
کیمیاباران کردنی هه‌له‌به‌جه و کۆمه‌لکوژی و راگواستی فه‌یلیه‌کان و راگواستی پشده‌ر و ده‌ورووبه‌ری
و راگواستی سه‌ید سادق و مه‌خمور و کرکوک و ده‌ورووبه‌ری و بۆردومانی قه‌لادزی و کۆمه‌لکوژی
ئه‌شکه‌وتی ده‌کان و کۆمه‌لکوژی سیمیل و بۆروومانی ئۆردووگی زیوه له ناو خاکی ئێران به‌ پپی مادی
(2) ی ئه‌م په‌یماننامه‌ی به جینۆساید له قه‌له‌م بده‌ین (هه‌مان سه‌رچاوه: 22) به‌لام من لێرا به
گوێره‌ی ئه‌و پلانه‌ی بۆی دارپێژرابوو به‌ درپێژی به‌ پپی قۆناغه‌کانی جیبه‌جی کردنیان باسیان ده‌که‌م.

قۆناغی یه‌که‌م:

قۆناغی یه که می له نیو بردنی کورد له سالێ 1980 له کورده فه یلیه کانه وه دهستی پیکردوه که وا ده یان هه زار کوردی فه یلی له ناوچه کانی (به غذا و شارهبان و به دهر و مه سان و مهنده لی) به بیانوی ئیرانی بوون ده ست به سه ر کردن و کوشتیان و شوینبزر و ئاواره و دهر به دهر یان کردن. (عه بدولا، 2010: 105)

به پیی ئه و سه رچاوانه ی له به رده ستماندان و به لگه نامه و سه رچاوه باوه رپیکراوه کان پشتراستیان کردۆته وه (380) سی سه ت و هه شتا هه زار کوردی فه یلی رووبه رووی جینۆساید بوونه ته وه (قوربانی، 2002: 22)

قۆناغی دووهم:

دووهم قۆناغی جینۆساید کردنی کورد شوین بزر کردن و زینده به چال کردنی نییرینه بارزانیه کان بوو له ماوه ی 1983/7/31 تا کوو 1983/8/10 له ئوردووگا زۆره ملیکانی قوشته په به ناوی (القودس) و (القادسیه) و به حرکه و دیانا و گۆره توو که وا ده ستگیر کران و گواسترانه وه بو سیگۆشه ی سه ر سنووری (عیراق/کویت- عیراق/سعودیه) و به زیندوویی زینده به چال یان گوله باران کران و به کۆمه ل ژیر خاک کران. (هه مان سه رچاوه: 107)

قۆناغی سییه م:

سییه م قۆناغی جینۆساید کردنی کورد له 1988/3/16 گه یشته لووتکه و حکومه تی به عس دهستی کرد به ئه نجامدانی درنده ترین و کاریگه رترین تاوان دژ به خه لکی سقیلی شاری هه له بجه که پینچ هه زار که سی له یه ک کاتدا به چه کی کیمیایی شه هید کردن و به هزارانی ش بریندار کران و تا کوو ئیستاش کاریگه ری له سه ر مروّف و ناژهل و ژینگه که ی ماوه . (هه مان سه رچاوه: 108)

قۆناغی چواره م:

قۆناغی چواره می جینۆسایدی کورد له سالێ 1988 ده ست پیکرد که به ئه نفال ناوزه د کرا و هه موو کوردستانی عیراقی گرته وه و به هه شت قۆناغ جیه جیکرا که وا جگه له

زیانی ئابووری و وێران کردنی دیهاته‌کان، زیاتر له (182) هه‌زار که‌س جینۆساید کران.
(هه‌مان سه‌رچاوه: 109)

ئه‌و هه‌شت قۆناغه‌ی ئه‌نفال به‌ پێی به‌لگه‌نامه‌ فه‌رمیه‌کانی حکوومه‌تی عێراق له
لایهن رژیمی به‌عس و ده‌زگا سه‌ربازی و و ئه‌منی وه‌ه‌والگه‌ری و مه‌ده‌نی و
ده‌زگا‌کانی حزبی به‌عس و هێزه‌کانی ئاسمانی و زه‌مینی و ته‌واوی ئه‌و ده‌زگا‌پانه‌ی
په‌یوه‌ندیان به‌ حکومه‌تی عێراق و حزبی به‌عسه‌وه هه‌بوو تێیدا به‌شدار بوون.
محمد، 2013: 118-119)

سێیه‌م: هۆکاری جینۆسایدی کورد له عێراق

ئه‌گه‌ر سه‌رنجی جینۆساید کردنی کورد بده‌ین له هه‌ر چوار پارچه‌ی کوردستان و ب
تایه‌ت له کوردستانی عێراق و به‌ دیاری کراوی له لایهن رژیمی به‌عس ته‌نها هۆکاری
جینۆساید کردنمان کورد بوون واته‌ به‌ هۆکاری نه‌ته‌وايه‌تی بووه و هه‌یچ هۆکاریکی تر
نه‌بووه بۆ ئه‌م تاوانه‌ گه‌وره‌یه‌ بێجگه‌ له له نیو بردنی ره‌گه‌زی کورد. (محمود، 2015)

چواره‌م: ئه‌نجامه‌رانی تاوانی جینۆساید

به‌ پێی ئه‌و به‌لگه‌نامه‌نه‌ی له ده‌زگا‌کانی هه‌والگه‌ری رژیمی به‌عس له دوا‌ی رووخانی
ده‌ست که‌وتوون سه‌لمینه‌ری ئه‌وه‌ن که ئه‌نجامه‌رانی تاوانی جینۆساید رژیمی
به‌عس به‌ فه‌رمانی راسته‌خۆیی سه‌دام حسین و جێبه‌جێ کردنی علی حسن مجید
ناسراو به‌ علی کیمیای و هه‌ندیک له مسته‌شار و سه‌ۆک جاش و خۆفروشان‌ی کورد
ئه‌نجام دراوه. (محمود، 2015)

ته‌وه‌ری چواره‌م: به‌رپرسیاربه‌تی ده‌وله‌تی فیدرالی عێراق و کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی
به‌رامبه‌ر به‌ جینۆسایدی کورد له عێراق

یه‌که‌م: دۆسیه‌ی تاوانه‌کان له دادگای بالای تاوانه‌کان له عێراق:

پاش کۆ کردنه‌وه و ئاماده‌ کردنی به‌لگه‌نامه‌ و دۆکیۆمینته‌ پێویسته‌کانی جینۆساید
له دوا‌ی 2003 و رووخانی رژیمی به‌عس دۆسیه‌که‌ گه‌یاندرایه‌ دادگای بالای
تاوانه‌کانی عێراق و دادوه‌ری لیکۆلینه‌وه و داواکاری گشتی و ده‌سته‌ی پارێزه‌رانی

به‌رگریکار له دۆسیه‌که دیاری کران و پاش چه‌ندین دانیشتن و لیکۆلینه‌وه له په‌راوه‌کان و گوۆ گرتن له سکالاکاران و شاهیده‌کان یه‌که‌م جار دۆسیه‌ی جینۆسایدی فه‌لیه‌کان و دواتر دۆسیه‌ی جینۆسایدی بارزانیه‌کان و جینۆسایدی هه‌له‌بجه و قه‌لادزی و سه‌ید سادق و جینۆسایدی ئه‌نفالی 1988 هه‌ر یه‌که‌یان به‌ جیا له کۆتا دانیشتنی دادگا‌دا له‌ سالی 2007 و 2010 بریاری به‌ جینۆساید ناساندنی تاوانه‌کانی ده‌سه‌لاتدارانی عیراق و حزبی به‌عسی فه‌رمانه‌وا له عیراق دژی گه‌لی کورد به‌ جینۆساید له‌ قه‌له‌مدا.

دووهم: ناساندن و دان پیدانان ناو‌خۆیی بۆ تاوانی جینۆساید

له‌ سه‌ر ئاستی ناو‌خۆیی ئه‌م شه‌ش تاوانه‌ وه‌ک جینۆساید ناسیندراون و له‌ لایهن دادگای بالای تاوانه‌کانی عیراق بریاری لیدراوه و ئه‌نجوومه‌نی نوینه‌رانی عیراق و په‌رله‌مانی کوردستان و سه‌رۆکایه‌تی هه‌ریمی کوردستان و ئه‌نجوومه‌نی وه‌زیرانی هه‌ریمی کوردستان په‌سه‌ندیان کردووه به‌لام تا‌کوو ئیستا حکومه‌تی عیراق وه‌ک میراتگه‌وه‌ی حکومه‌ته‌کانی پیش‌خۆی به‌ ئه‌رکی خۆی هه‌له‌نه‌ستاوه سه‌باره‌ت به‌ په‌یوه‌ست بوون به‌ بریاری دادگای بالای تاوانه‌کانی عیراق. (محمود، 2015-34-39)

هه‌روه‌ها له‌ ئاستی ناو‌خۆدا له‌ دیباجه‌ی ده‌ستووری هه‌میشه‌یی عیراق سالی 2005 ده‌سته‌واژه‌ی تاوانه‌کانی ده‌سه‌لاتی رووخا و به‌ کار هاتووه که‌وا ته‌عبیر له‌ و تاوانانه‌ ده‌کات که‌ ده‌سه‌لاتی دیکتاتۆری رژیمی به‌عس دژی ها‌ولاتیانی عیراقی ئه‌نجامی داوه به‌لام سه‌رکه‌وتوو نه‌بووه له‌ هه‌لبژاردنی ده‌سته‌واژه‌یه‌کی یاسایی که‌وا پێویست بوو یاسادانه‌ری ده‌ستور که‌وا بالاترین به‌لگه‌نامه‌ی یاسایی ده‌وله‌ته‌ ووردبین تر بوایه و ده‌سته‌واژه‌ی یاسایی دروستی به‌کار هینابا که‌وا ته‌عبیر له‌ تاوان و خوینمژی ده‌سه‌لاتی رژیم بکات له‌ جیاتی گۆره‌ به‌ کۆمه‌له‌کان وه‌کوو ده‌سته‌واژه‌ی کۆمه‌لکوژی کورد و شیعه و پیکهاته‌کانی تری عیراق که‌وا به‌لگه‌ و شاهیدی له‌ سه‌ره‌.

(ده‌ستووری عیراق، 2005: دیباجه‌)

دووهم: دان پیدانان و چاره‌سهری نیوده‌وله‌تی بۆ تاوانی جینۆساید

یه‌که‌م: به‌لگه‌نامه‌کانی نیو ده‌وله‌تی به‌ تاوان ناساندنی جینۆساید

کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتوووه‌کان به‌ بریاری ژماره (96) له 11 کانوونی یه‌که‌م
سالی 1946ی دهرکرد که‌وا تیییدا هاتوووه‌ کۆمه‌لکوژی بریتیه‌ له‌ رت کردنه‌وه‌ی مافی
ژیان بۆ کۆمه‌لانی مرۆف به‌ گشتی وه‌کوو کوشتنی مرۆف که‌وا ئینکاری مافی تاکه
له‌ بوون که‌ دژی و پێزدانی گشتییه‌ و زهره‌ر و زیانی زۆر له‌ مرۆف ده‌دات. (زویرف 2018:
722)

رێککه‌وتننامه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتوووه‌کان بۆ قه‌ده‌غه‌ کردنی کۆمه‌لکوژی له‌ به‌ر نه‌وه‌ی
به‌ تاوان زانیی کۆمه‌لکوژی بابه‌تیکه‌ په‌یوه‌ندی به‌ تاییه‌تمه‌ندی نیوده‌وله‌تییه‌وه‌ هه‌یه
بۆیه‌ کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتوووه‌کان دووپاتی کردۆته‌وه‌ که‌وا (له‌ نیو بردنی
ره‌گه‌زی مرۆف تاوانه‌ له‌ دیدی یاسای نیوده‌وله‌تی، و هه‌موو جیهانی‌ش ئیدانه‌ی
ده‌کات و سزای ئه‌نجامده‌رانی ده‌ده‌ن چ ئه‌نجامده‌ری سه‌ره‌کی بن یان به‌شداربوو، به‌
بی گوێ دانه‌ تاییه‌تمه‌نیه‌که‌یان وه‌کوو ده‌سه‌لاتدار یان که‌سانی ئاسایی و هه‌تا
ئه‌گه‌ر له‌ سه‌ر بنه‌مای ئایین و سیاسه‌ت و ره‌گه‌ز و شتی تر ئه‌نجامیان دابیت.

هه‌روه‌کوو کۆمه‌له‌ی گشتی داوای له‌ هه‌موو ده‌وله‌ته‌کانی ئه‌ندام کردوووه‌ هه‌رچی
له‌ ده‌ستیان دپت بۆ دهرکردنی یاسا‌کانی تاییه‌ت به‌ قه‌ده‌غه‌ کردنی کۆمه‌لکوژی و
سزادانی ئه‌نجامده‌ران دریغی نه‌که‌ن.

ئه‌نجوومه‌نی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتوووه‌کان رێککاری پپووستی
ئه‌نجام داوه‌ بۆ ئاماده‌ کردنی پرۆژه‌ی رێککه‌وتننامه‌یه‌کی نیوده‌وله‌تی تاییه‌ت به
قه‌ده‌غه‌ کردنی تاوانی کۆمه‌لکوژی و سزادانی ئه‌نجامده‌رانی و پرۆژه‌ی
رێککه‌وتننامه‌که‌ ئاماده‌ کرا و پپشکه‌شی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتوووه‌کان کرا بۆ په‌سه‌ند کردن و
به‌ کۆی گشتی ره‌زومه‌ندی له‌ سه‌ر درا له‌ 9 ی دیسه‌مبری 1948.

له‌ رێککه‌وتننامه‌که‌دا هاتوووه‌ که‌وا ئه‌نجام دانی تاوانه‌که‌ ته‌نها تاییه‌ت نیه‌ به‌ کاتی شه‌ر
به‌ لکوو کاتی ئاشتی‌ش ده‌گرێته‌وه‌ بۆیه‌ رێککه‌وتننامه‌که‌ ئه‌و کردارانه‌ی ده‌بنه‌ هۆی
کۆمه‌لکوژی به‌ تاوانی نیوده‌وله‌تی له‌ قه‌له‌م داوه‌ به‌ بی گویدانه‌ کاتی ئه‌نجامدانی.

هه‌روه‌ها ماده‌ی دووه‌می ریکه‌وتننامه‌که پیناسه‌ی کۆمه‌لکوژی کردوه به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

واته ئه‌نجام دانی کرداری دیاری کراو به نیه‌تی له نیو‌بردنی گشتی یان لاره‌کی کۆمه‌لیک مروفی نه‌ته‌وه‌یه‌ی یان نه‌تنی یان ره‌گه‌زی یان ئایینی.

هه‌روه‌ک ریکه‌وتننامه‌که چوار کۆمه‌له‌ مروف ده‌پاریزیت که‌وا بریتین له:

کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ی یان نه‌تنی یان ره‌گه‌زی یان ئایینی و سه‌ره‌رای دیاری کردنی ئه‌م گرووپه‌ چوارینه‌یه‌ وه‌ک گرووپه‌ی پارێزارو به‌ پێی ریکه‌وتننامه‌که به‌لام هه‌ندیک ده‌ولت هه‌ول ده‌دن ئه‌م گرووپانه‌ به‌ شیوه‌ی کویرانه‌ به‌رفراوانتر بکه‌ن .
(زویرف 2018: 722)

دووه‌م: به‌ جینۆساید ناساندنی تاوانه‌کانی رژیمی به‌عس له عێراق دژی گه‌لی کورد له لایهنی نیوده‌وله‌تیه‌وه:

په‌رله‌مانی چهند وولاتیکی ئه‌وروپه‌ی کۆمه‌لکوژی کورد له عێراق له لایهن رژیمی به‌عس به‌ جینۆساید ناساندوه به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

سالی 2005 دادگای هۆله‌ندا هیرشه‌کانی دژی کورد له سالی 1980 به‌ جینۆساید ناساند.

سالی 2012 په‌رله‌مانی سوید و نه‌رویج کرداره‌کانی رژیمی به‌عسی له عێراق دژی کورد به‌ جینۆساید ناساند.

سالی 2013 په‌رله‌مانی بریتانیا به‌ فه‌رمی تاوانه‌کانی رژیمی به‌عس له عێراق دژی کورد به‌ جینۆساید له‌ قه‌له‌مدا.

هه‌روه‌ها ریکه‌واوه‌کانی ناحکوومیش له ریکه‌ی تووژینه‌وه و لیکۆلینه‌وه له‌و به‌لگه‌نامه‌ی له تۆماری فه‌رمی ده‌زگاکانی رژیمی به‌عس ده‌ست که‌وتوون

گه‌یشتوونه‌ته ئه‌و دهرئه‌نجامه‌ی که‌وا ئه‌و تاوانانه‌ی دژی کورد ئه‌نجام دراون به
هه‌موو پپوه‌ریک جینۆسایدن.

ته‌وه‌ری پینجه‌م: دهرئه‌نجام و پینشیار

یه‌که‌م: دهرئه‌نجام

له ئه‌نجامی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ماندا گه‌یشتینه ئه‌و دهرئه‌نجامانه‌ی خواره‌وه:

1- جینۆساید ته‌نها کوشتنی به‌کۆمه‌لی کۆمه‌له‌ مڕۆقه‌کان له‌ رووی جه‌سته‌یی نیه
به‌لکوو جینۆساید چه‌ندین جۆی هه‌یه که‌وا هه‌موو جۆره‌کانی له‌ عێراق له‌ لایهن رژیمی
یه‌ک له‌ دوای یه‌که‌کانی عێراق دژی کورد کراوه به‌لام له‌ سه‌رده‌می رژیمی به‌عس
گه‌یشتۆته ئه‌و په‌ری درنده‌یی و وه‌حشیگه‌ری.

2- پرۆسه‌ی به‌د ناوی ئه‌نفال ته‌نها به‌شیکه له‌ جینۆساید هه‌رچه‌نده درنده‌ترینیانه
به‌لام لای هه‌ندیک که‌س له‌وانه‌یه ئه‌نفال و جینۆساید به‌یه‌ک مانا به‌کار به‌یندرین
به‌لام له‌ راستیدا جینۆساید زۆر به‌رفراوانتره له‌ ئه‌نفال.

3- له‌ سه‌ر ئاستی ناوخۆیی ئه‌م شه‌ش تاوانه وه‌ک جینۆساید ناسیندراون و له‌ لایهن
دادگای بالای تاوانه‌کانی عێراق بریاری لیدراوه و ئه‌نجوومه‌نی نوینه‌رانی عێراق و
په‌رله‌مانی کوردستان و سه‌رۆکایه‌تی هه‌ریمی کوردستان و ئه‌نجوومه‌نی وه‌زیرانی
هه‌ریمی کوردستان په‌سه‌ندیان کردووه به‌لام تاکوو ئیستا حکوومه‌تی عێراق وه‌ک
میراتگره‌وه‌ی حکومه‌ته‌کانی پینش خۆی به‌ ئه‌رکی خۆی هه‌لنه‌ستاوه سه‌باره‌ت به
په‌یوه‌ست بوون به‌ بریاری دادگای بالای تاوانه‌کانی عێراق.

4- سه‌ره‌رای بوونی ریساکانی یاسای نیوده‌وله‌تی بۆ قه‌ده‌غه کردنی تاوانه
نیوده‌وله‌تیه‌کان لوانه جینۆساید به‌لام هه‌یشتا ئه‌م ریسایانه پینشیل ده‌کرین و

کۆمه گای نیوده وله تیش نهیتوانیوه بنهبری بکات و هه موو تاوانبارانی تاوانه نیوده وله تیه کان بداته دادگا و یاسا و یه کسانی و دادپهروه ری و ناشتی و پیکه وه ژیان له نیوان نه ته وه جیاوازه کاندای بینته دی.

5- کۆمه لگای نیوده وله تی له بهر بهرژه وه ندیه سیاسی و ئابووریه کانیان له گه ل رژیمه یه که له دوای یه که کانی عیراق خۆیان له و تاوانه بی دهنگ کردووه و بهرپرسیایه تی خۆیان جیبه جی نه کردووه له به دواداچوون و گرتن و سزادانی تاوانباران و هانده رانی و قهره بوو کردنه وه ی که سوکاری نه نفال و جینۆساید کراوان.

6- لایه نه کانی په یوه ندیاریش له هه ری می کوردستان به گشتی که مته رخه م بوونه له ناساندن و به دۆکیۆمینت کردن و فشار خستنه سه ر کۆمه لگای نیوده وله تی بو به جینۆساید ناساندنی تاوانی جینۆساید و نه وه ی به سه ر کورد هینراوه و قهره بوو کردنه وه ی که سوکاریان.

7- تاکوو ئیستا نه ته وه یه کگرتووه کان به فه رمی دۆسیه ی جینۆسایدی گه لی کورد له عیراق له سه رده می رژیمی به عس وه رنه گرتووه هۆکاره که ش ده گه ریته وه بو نه وه ی حکومه تی عیراق پابه ند نه بووه به بریاری دادگای بالای تاوانه کانی عیراق سه باره ت به جینۆسایدی کورد له عیراق.

دووه م: پێشنیار

1- پێشنیار ده که یه به ریۆه به رایه تیه که له ناو وه زاره تی شه هیدان و نه نفال کراوانی هه ری می کوردستان بکریته وه بو ناساندن و به دۆکیۆمینت کردنی جینۆسایدی کورد له عیراق، هه رچه نه ده نه و بیرو که یه له لایهن به ریۆه به رایه تی شه هیدان و نه نفال کراوانی بارزان کراوه به لام نه وه ته نها تاییه ت به نه نفال کراوانی بارزان به لام نه وه ی من ده مه وی بو هه موو نه نفال کراوان به گشتیه.

2- کردنه وه ی مۆزه خانه ی که ل و په لی نه نفال کراوه ان له پایته ختی هه ری می کوردستان بو نه وه ی خه لکی بیانی سه ردانی بکه ن و به چاوی خۆیان به لگه کان بیین

و له رووی گه‌شتیاریشه‌وه ده‌بیته‌ داها‌تیک که‌وا ده‌کرێ له‌ خزمه‌تی که‌سوکاری نه‌فال کارواندا به‌ کار به‌یندریت.

3- وانه‌ی کوردناسی و مافی مروّف و جینۆساید که‌وا وه‌ک وانه‌یه‌ک له‌ زانکۆ و په‌یمانگا‌کان ده‌وتریته‌وه به‌رفراوانتر بکریّت و به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌کادیمی تر ریک بخریّت بۆ ئه‌وه‌ی نه‌وه‌کانی داها‌توو ئاگا‌داری رووداو و به‌سه‌ره‌اته‌کانی باب و با‌پیرانیان بن.

4- هه‌ول بدریّت ئه‌و به‌لگه‌نامه‌ی له‌ سه‌ر جینۆساید و نه‌فال به‌رده‌ستن به‌ دۆکیۆمینت بکرین و فیلمی دۆکیۆمنتاری له‌ سه‌ر دروست بگریّت.

5- وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و خویندنی بالا هه‌ول به‌دن سه‌رده‌دانی مه‌یدانی ریم بخه‌ن بۆ هه‌موو قووتابیان به‌ تایبه‌ت قووتابییانی زانکۆ و په‌یمانگا‌کان بۆ دیتنی ئه‌و شوپنانه‌ی رۆفاتی نه‌فال و جینۆساید کراوه‌کانی لیبه‌یان دۆکیۆمینته‌کانی لیدانراوه.

6- هه‌ول بدریّ فشار له‌ سه‌ر حکومه‌تی عێراق دروست بکری بۆ واژوو کردنی ریککه‌وتننامه‌ی رۆما سالی 1948 و په‌یوه‌ست بیّت به‌ دادگای تاوانی نیوده‌وله‌تی لاهای که‌ ئه‌مه‌ش ریگر ده‌بیّت له‌ دووباره‌ بوونه‌وه‌ی تاوانی جینۆساید دژ به‌ گه‌له‌که‌مان.

سه‌رچاوه‌کان:

یه‌که‌م: کتیبه‌کان

- عه‌بدولا، ریبوار (2010). باروۆقی له‌ ناو بردنی بارزانیه‌کان، چاپخانه‌ی ده‌زگای ئاراس، چاپی یه‌که‌م

- عه‌بدولا، ریبوار (2012). جینۆساید کردنی بارزانیه‌کان له‌ چه‌ند به‌لگه‌نامه‌یه‌که‌دا، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، چاپی یه‌که‌م

- عه‌بدولا، ریبوار (2013). پانۆرامای جینۆساید کردنی بارزانیه‌کان له‌ سه‌ده‌ی بیسته‌مدا، چاپخانه‌ی خانی، چاپی یه‌که‌م

-گول ،مارف (2010)، جینۆسایدی گه لی کورد له بهر رۆشنایی یاسای تازه ی نیوده وله تیدا. چاپی پینجه م، هه ولیر

-سلیمان، ته ها (2014)، جینۆسایدی گه لی کورد، سلیمانی چاپی یه که م

-قوربانی، عارف (2002)، شاهیه تحاله کانی ئه نفال، چاپی یه که م، سلیمانی

-محمد، عمر (2013)، په لاماره سه ربا زبه کانی ئه نفال له هه شت قۆناغدا، سلیمانی

دووه م: توێژنه وه زانستیه کان

-محمود، بیریقان (2015)، جینۆسایدی گه لی کوردستانی باشوور (لیکۆلینه وه یه کی میژووی) زانکۆی سه لاهه دین، کۆلیژی ئاداب، به شی میژوو

- زویر، انتظار (2018)، معالجه جرائم الابادة الجماعية العالمية (العراق أنموذجا)، مجلة كلية التربية، العدد الحادي والثلاثون

- الصالحی، کامران (2008)، قواعد القانون الدولي الانسانی و التعامل الدولي، مؤسسه موکریانی للبحوث و النشر

محمود، سالار (2013)، ئه نفال جینۆسایدی گه لی کورد-

-دزهیی، یوسف (2001)، ئه نفال وکاره سات و ئه نجام و ره هه نده کانی، لیکۆلینه وه یه کی میدانیه له پارێزگای هه ولیر، چاپه یه که م، چاپخانه ی موکریان، هه ولیر

-العلوانی، طه (2003)، حقیقه الحزب البعث و تکوینه

-مح مه د، دارا (2017)، جینۆسایدی زمان زمانی کوردی به نمونه، له کۆنفرانسی جینۆساید له زانکۆی گه رمیان پینشکه ش کراوه و له گۆفاری زانکۆی گه رمیان خول 4، ، به هار 2017، لاپه ره 1-19 بلاو کراوه ته وه.

وه له دبه گی، ئازاد. (2019)، جینۆسایدی فه ره هه نگی له یاسای نیوده وه تیدا،

حسین، ئاواره (2015)، جینۆساید و چۆنیه تی ناساندنی جینۆسایدی ئیزبه کان،

سییه م: یاساکان و ریککه وتنامه کان

-ده ستووری هه میشه یی عیراق، 2005.

- ریکه‌وتنامه‌ی قه‌ده‌غه کردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی نه‌جامده‌رانی 1948

- نظام روما‌ی اساسی للمحکمه‌ الجنائیه‌ الدولیه‌ المعتمد فی روما فی 17 تموز/ یولیه‌ 1998

- MORRIS,P, (2018),Economic Genocide Under International Law,the Journal of Interantional Law, retrieved from <https://doi.org/10.1177/0022018317749698>

-Aziz et al: (2018), Documentation of Kurdish Genocide and Common Disesease Occurred among Victims after Genocide: retrospective study.

-Blach, Jeorge(1993): Genocide in Iraq: The Anfal Compaign Against the Kurds, Human Rights Watch, retrieve from www.refworld.org

-UK Parliamentary Recognition of Kurdish Genocide in Iraq: What this means for minority groups today. retrieve from www.minorityrights.org

-WHO ARE THE KURDS? retrieve from <https://www.bbc.com/news/world-middle-east/17/10/2019>

چواره‌م: مالپه‌ری نه‌نته‌رنیته

[HTTPS://WWW.ICRC.ORG/AR/DOC/RESOURCES/DOCUMENTS/MISC/6E7EC5.HTM/12/9/2019](https://www.icrc.org/ar/doc/resources/documents/misc/6E7EC5.HTM/12/9/2019)

www.Alhewar.net

www.aljazeera.net/special-coverage/coverage:16/9/2019

www.ts3a.com/majhool:12/9/2019

<https://tolerance.tavaana.org/ar/content>

<https://www.dw.com/ar>

<https://www.un.org/ar/events/genocidepreventionday/background.shtml>

<https://ar.parliament.iq/2018/10/13/>

<http://jgu.garmian.edu.krd/article>

<http://www.penus.krd>

The Genocide Crime against Kurds in Iraq during the Al-Baath Regime in Iraq and the Responsibility of international community.

Fathi Zeroo Zeroo

Department of Business Administration, Soran Technical Institute, Erbil Polytechnic University, Erbil-Iraq

fathi.zeroo@epu.edu.iq

Sirwan Latif Haji

Department of Business Administration, Soran Technical Institute, Erbil Polytechnic University, Erbil-Iraq

Serwan.haji@epu.edu.iq

Zangin Masiho Awdal

Department of Scientific Affairs, Soran Technical Institute, Erbil Polytechnic University, Erbil-Iraq

zangin.masih@epu.edu.iq

Keywords: Genocide, Kurds, Iraqi Kurdistan, Al-Baath Regim, International Community

Abstract

The research deals with the genocide which is the most dangerous and greatest international crimes, which the Kurdish people in Iraq face it during Al –Baas regime and in particular during Saddam Hussein regim.

These crimes and violations led to the killing and disappearance of hundreds of thousands of innocent Kurdish people.

Therefore, we will focus on Kurdish genocide in Iraqi Kurdistan and we will discuss the responsibility and procedures of international community which is necessary to punish, limit and eliminate or at least reduce these crime.

ملخص:

الابادة الجماعية للكورد في العراق في فترة حكم حزب البعث في العراق و مسؤولية المجتمع الدولي

يختص موضوع بحثنا بجريمة الابادة الجماعية الذي يعتبر من ابرز و اخطر الجرائم الدولية التي تتعرض له الشعب الكوردي في كوردستان العراق في فترة حكم حزب البعث في العراق و بالتحديد في فترة حكم صدام حسين التي ادت الى قتل و تغييب مئات الالاف من المواطنين الكورد الابرياء بذريعة الانتماء الى القومية الكوردية، لذا فقط تم الضوء في هذا البحث على جريمة الابادة الجماعية للكورد في العراق في فترة حكم حزب البعث في العراق و مسؤولية الدولية للمجتمع الدولي و الاجرائات الدولية للحد من هذه الاجرائم و منع و معاقبة المرتكبين.